

L'edifici de l'ajuntament
de San Marino presideix
la placà central de la Città

EL COMERÇ A SAN MARINO: UNA PRIMERA APROXIMACIÓ

La República de San Marino es troba situada en el cor d'Itàlia, entre les regions d'Emilia-Romagna i les Marche. Amb un territori de 61,196 km² i un perímetre de prop de 31 km, és un dels Estats més petits d'Europa, i l'únic país no marítim d'aquest continent que és unifronterer, és a dir que es troba enclavat dintre un altre país, en aquest cas d'Itàlia. Aquest fet, que s'emmarca dins els aspectes que estudia la Geopolítica, juga un paper important en el desenvolupament general de San Marino a causa dels condicionaments que comporta la seva localització. Un cas similar, en aquest sentit, al de San Marino podria ser el de Lesotho, a l'interior de Sudàfrica.

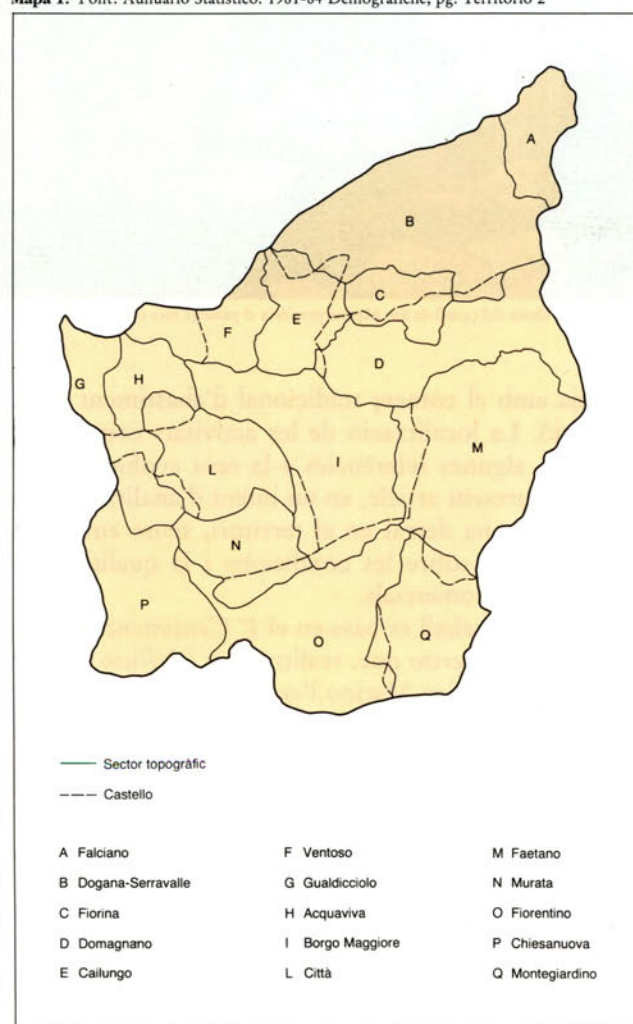
La complexitat de les circumstàncies que identifiquen la història d'aquella República, la més antiga del món, han de fer-nos entendre les distintes respostes, socials, econòmiques i polítiques, que el poble santmarinès ha hagut de desenvolupar per poder mantenir la seva identitat davant la potència estatal que el circumda. Aquesta complexitat obliga a un doble esforç internacional: la constant relació bilateral amb Itàlia i la consolidació de la seva personalitat a l'escena internacional. D'aquí es pot entendre la seva gran tradició diplomàtica, i les proves més fefaents són la seva existència ininterrompuda des del segle III de la nostra era i el fet que avui formi part, d'una o altra manera, de diferents organismes internacionals. És aquest esforç el que evita l'aïllament diplomàtic, com passa a d'altres microstats. Aquest article, però, no vol aprofundir en aspectes geopolítics, sinó en una de les formes que els santmarinesos han utilitzat per al seu desenvolupament econòmic, potser una de les més importants: el comerç. En aquest sentit es pot observar com el sector terciari, en general, ha assolit una importància creixent al llarg de la segona meitat del segle XX, i segons es desprèn dels estudis de Pier Paolo Guardigli aquest efecte està relacionat amb l'increment del turisme (GUARDIGLI, 1988).

El comerç, una de les vies d'explotació econòmica de San Marino, s'aprofita, en part, de la situació de la República al costat d'un dels punts turístics més importants de l'Adriàtica: la ciutat de Rimini. Així mateix, la singularitat històrica d'aquest país i els seus monuments s'han convertit en una font d'ingressos

considerable per l'atracció que exerceixen sobre el turisme. Com és ben sabut, principalment pels col·leccionistes de segells, San Marino ha estat i és encara un important editor d'aquest tipus de timbres, amb una qualitat excepcional que ha captivat molts afeccionats a la filatèlia.

L'atractiu de San Marino per als visitants estrangers ha afavorit l'aparició d'un comerç dedicat al turisme, que es concentra en diversos punts del territori i es

Mapa 1: Font: Aunuario Statistico, 1981-84 Demografiche, pg. Territorio 2

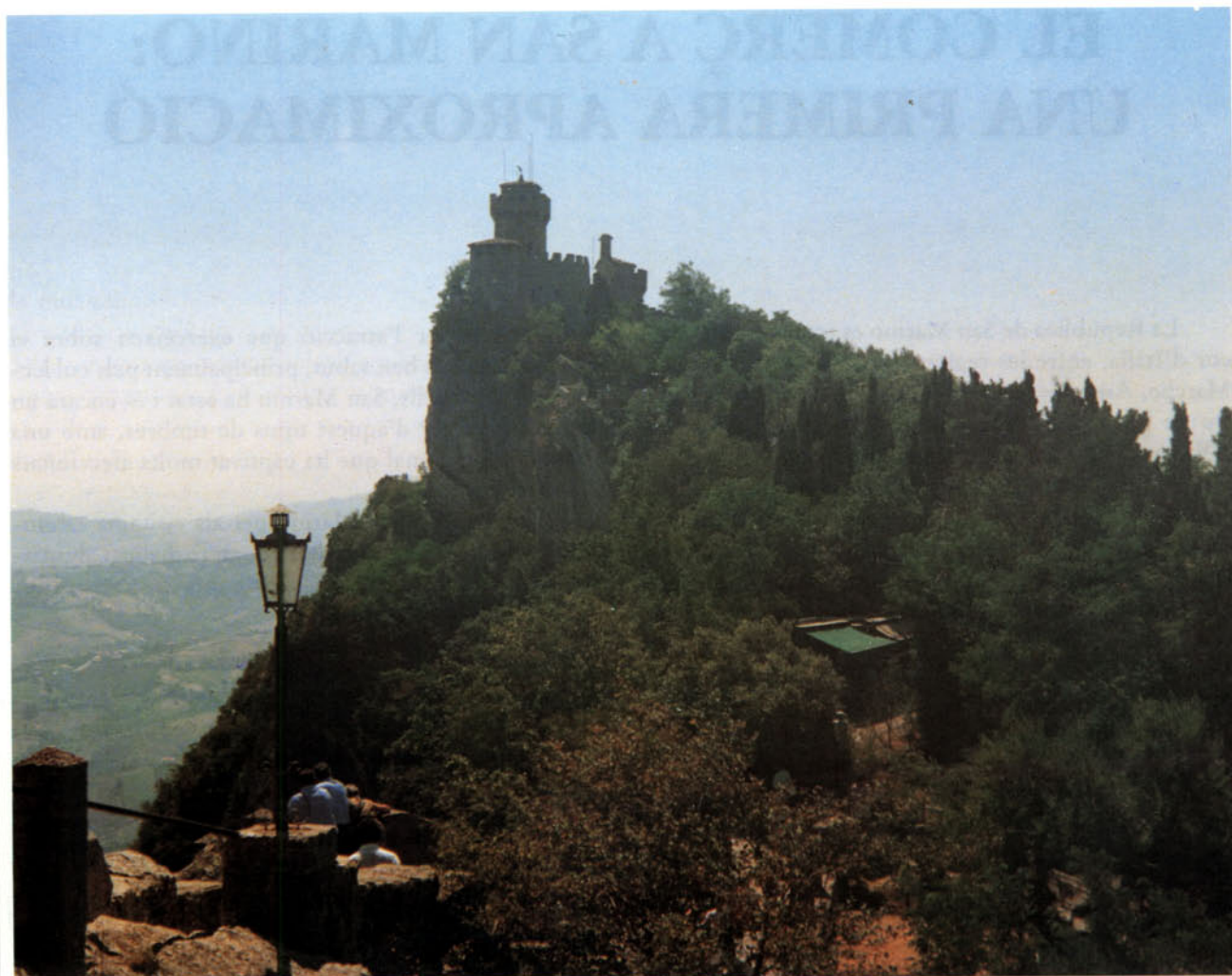

Foto 2: La silueta del castell de San Marino presideix el paisatge més típic de la República

(Foto: autor)

barreja amb el comerç tradicional d'abastiment de la població. La localització de les activitats comercials, així com algunes referències a la seva evolució, és el tema del present article, en un intent d'analitzar l'empremta que ha deixat en el territori, sense entrar en massa detalls sobre les condicions i la qualitat dels establiments comercials.

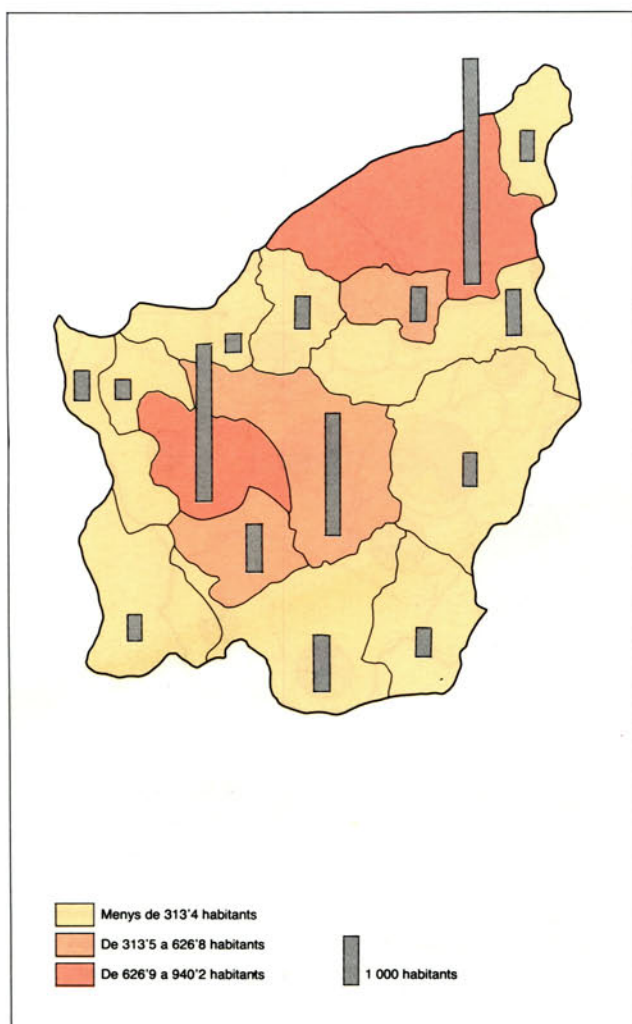
Aquest treball es basa en el 1° *Censimento Generale del Commercio* que, realitzat per l'*Ufficio Statale di Statistica* de San Marino l'any 1975, va ser publicat el novembre del 1978. Malgrat que San Marino ha experimentat canvis força importants en el seu desenvolupament en els darrers deu anys, cal considerar que les dades que aporta el cens són prou vàlides per a realitzar una aproximació al San Marino de fa quinze anys i per comprendre també, en bona part, com és avui. De tota manera, hom ha utilitzat altres fonts complementàries més actuals, encara que no tan completes com el cens, a les quals es fa referència al llarg de l'article.

El territori

El territori santmarinès es troba dividit en nou castells, que poden entendre's com l'equivalent dels nostres municipis. El cens, però, es basa en una altra divisió territorial, en la qual es fonamenta el recull de dades dels censos que es van realitzar en la dècada dels setanta. L'activitat desenvolupada pel Govern santmarinès deixa entreveure l'interès específic que havia posat en el territori i en les diferents activitats que s'hi desenvolupen. Les divisions que serveixen de base a l'anàlisi són les realitzades pel propi Govern, anomenades *settori topografici*,¹ descrits en el cens com uns

Nota

1. La subdivisió en sectors topogràfics, efectuada l'any 1976 en ocasió del 5° *Censimento della Popolazione*, ha estat aprovada per la llei núm. 74 del 26 de setembre del 1980 i *rispecchia* la nova configuració del territori determinada de manera irreversible *dallo sviluppo edilizio e stradale*. Aquesta aclaració apareix a: *Annuario Statistico. 1981-1984-Demografiche*, del Centro Elaborazione Dati e Statistica de la República de San Marino, pàgina 2.

Mapa 2: Mapa de població.
Font: 5º Censimento Generale della Popolazione. 15 de juliol del 1975

sectors que comprenen un o més centres habitats o bé nuclis de població i cases disperses circumveïnes que depenen d'un centre o graviten sobre ell. Els seus confins no sempre corresponen als dels *castelli*. Hi ha zones que formant part d'un *castello* graviten sobre un altre centre, i d'altres que han constituït nous sectors topogràfics amb el pas del temps, demostrant una certa activitat i una dinàmica prou important.

En conjunt, els sectors topogràfics són quinze, tal i com mostra el *mapa 1*, on es poden comparar els seus límits aproximats amb els dels *castelli*. Cal tenir en compte la distribució de diversos elements naturals o humans en el territori que ajuden a explicar la formació dels centres dels sectors topogràfics, entre els quals destaca el mont Titano, de 739 m d'altitud. Al vessant sud-oest del Titano s'alça la ciutat de San Marino, capital de la República, que aprofita el pendent més suau de la muntanya per distribuir els seus carrers. El vessant nord del Titano forma una paret rocosa al peu

de la qual hi ha la ciutat de Borgo Maggiore, que ha desenvolupat tradicionalment la funció de mercat al llarg de la història santmarinesa. Per altra part, la construcció de l'autovia que uneix San Marino amb Rimini, a 20 kms, en la costa adriàtica, ha desencadenat un seguit de canvis en el territori, de manera que avui el turista que vol visitar la capital pot arribar-hi pràcticament sense que hagi de travessar l'interior dels altres nuclis de població. A l'entorn d'aquesta autovia s'han anat localitzant un seguit de noves activitats, com el nou hospital general, i ha esdevingut l'eix vertebrador d'una part important de les activitats econòmiques. Així, no ha d'estranyar que els dos centres principals tocant amb la frontera italiana al nord, Dogana i Serravalle, i principalment aquest últim, hagin pogut expandir-se, formant un mateix sector topogràfic, que aplega el major nombre de població i una alta concentració d'activitats econòmiques.

Malgrat la importància que tenen per a San Marino les altres vies de connexió amb Itàlia, són molt menys freqüentades i no han desenvolupat una activitat econòmica tan considerable com la primera. Prenent el Titano com a principal punt de referència, el territori de San Marino ofereix dues regions ben contrastades: el vessant nord-oriental, amb un intens aprofitament del terreny per al desenvolupament de diverses activitats econòmiques, i el vessant sud-occidental, més muntanyós, dedicat a activitats econòmiques més tradicionals. Mentre que la primera d'aquestes regions es beneficia de l'existència de l'autovia, que es converteix en un eix de comunicació vital per al territori, la segona resta desconeguda pel turisme, amb una evolució econòmica molt diferent del nord del país. Aquestes dues regions apareixen diferenciades en tots els aspectes d'anàlisi, malgrat que es detecten alguns sectors topogràfics que trenquen l'homogeneïtat de cada una d'elles. Així, hi ha sectors que malgrat estar ubicats a la plana semblen no participar tan directament del desenvolupament general d'aquesta zona, o a la inversa.

El centre polític i econòmic estableix unes relacions de centre-perifèria amb la resta del territori. Els sectors de Città, Dogana-Serravalle i Borgo Maggiore destaquen per damunt els altres en l'activitat comercial, malgrat que en alguns tipus de comerç hi ha altres sectors que presenten una activitat considerable; en aquest sentit cal citar els sectors de Murata, annex a la capital, o Fiorentino, que destaca com el centre més actiu del sud del país.

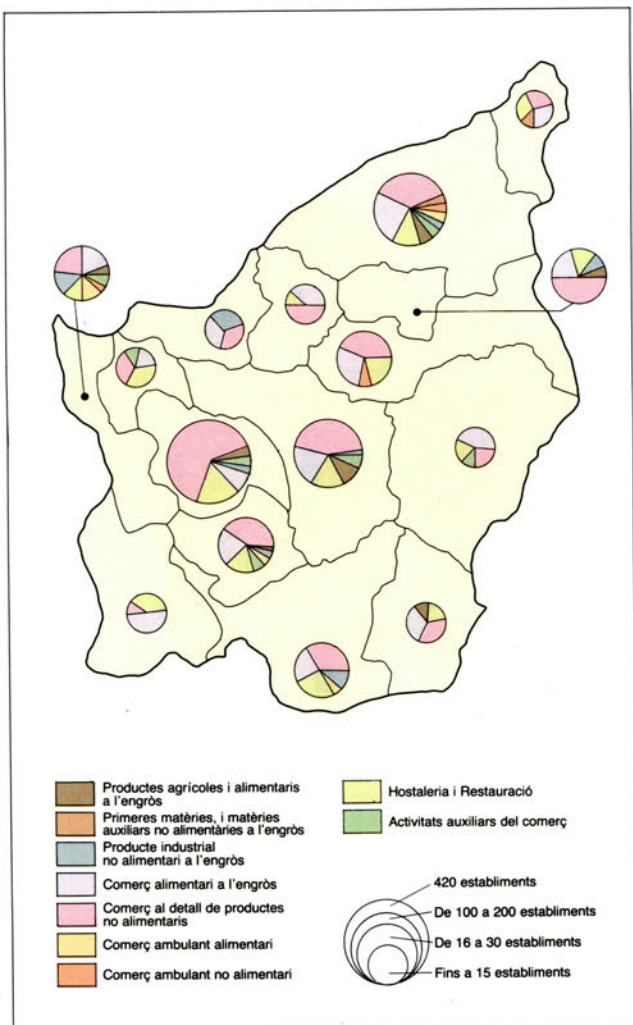
La població

El *mapa 2* mostra la distribució de la població en xifres absolutes i la densitat relativa. Pot observar-s'hi una clara irregularitat en el repartiment territorial,

amb uns sectors topogràfics que presenten una gran concentració i d'altres que mantenen una densitat i unes xifres absolutes molt baixes. La població es concentra a les zones econòmicament més actives. Així, el sector de Serravalle i Dogana és el més poblat, seguit pel de la capital i el de Borgo Maggiore, mentre que a la resta els índexs de població són molt menors. En principi, pot observar-se que els principals centres de poblament de San Marino són els més desenvolupats comercialment, la qual cosa no ha d'estranyar, però també es veu que la posició dels centres comercials menys importants varia segons l'oferta o el tipus de comerç de què es tracti. Cal esmentar que les darreres tendències poblacionals apunten a una disminució de la població de la capital de la República i un augment en altres sectors del nord, segons que es desprèn de les darreres dades demogràfiques de què es disposa. Així, Dogana-Serravalle, amb 5 001 hab. el 1975 (5 596 hab. el 1986), es mostra com un dels sectors més actius de l'economia santmarinesa, i ha mantingut un increment de població considerable en relació als altres nuclis del territori. Un exemple d'aquest creixement és el fet que és en aquest sector on s'ha edificat més entre 1960 i 1975.² Contrasta amb aquesta situació el sector de Falciano, fronterer de Dogana-Serravalle, que conté escassament 517 hab. (799 hab. el 1986), i amb una minsa activitat terciària.

Els sectors més poblats l'any 1975, a part del mencionat anteriorment, són el de Città i el de Borgo Maggiore, amb 3 328 i 2 575 hab., respectivament (2 827 i 3 114 hab., respectivament, el 1986). La influència de la concentració d'activitats polítiques i administratives, així com ser el principal punt d'atracció del turisme, no ha impedit que la capital perdés un nombre important d'habitants. Borgo Maggiore, en canvi, ha incrementat la seva densitat d'una manera considerable.

Al sud de la capital es concentren dos sectors amb una certa quantitat de població, els quals constitueixen, en relació al territori estatal, un eix que va de nord a sud. Així, els sectors topogràfics de Murata, dins el *castello* de la capital, i de Fiorentino concentren 1 009 i 1 172 habitants, respectivament (1 475 i 1 406 hab., respectivament, el 1986), essent els únics, juntament amb Domagnano, que superen el miler d'habitants. D'aquesta manera, i pel que fa referència a la població, pot parlar-se de dues franges de màxima concentració. Una al nord, amb el centre als sectors de Dogana i Serravalle, al qual queda adscrit el de Domagnano, i una altra al centre i sud, on se situen els centres de Città i Borgo, amb els sectors de Murata i Fiorentino com a centres secundaris. La resta dels sectors topogràfics ofereix concentracions inferiors al miler d'habitants; només destaca el de Fiorina, amb 756 (1 095 hab. el 1986). Cal mencionar els sectors de Ventoso i

Mapa 3: Empreses per sector topogràfic i classe d'activitat.
Font: Censimento Generale del Commercio

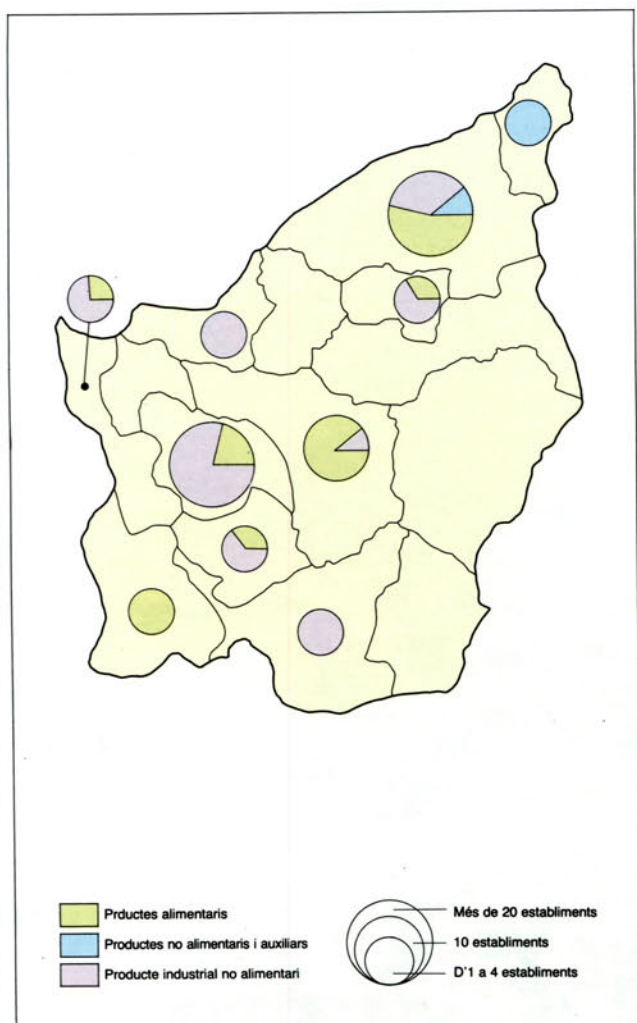
Acquaviva, amb 306 i 401 hab., respectivament (324 i 474 hab., respectivament, el 1986), com els menys poblats del territori santmarinès.

El comerç i la seva distribució

En l'anàlisi de l'activitat comercial hom intenta establir una relació constant entre els diferents tipus de comerç, els sectors on s'ubiquen i la seva població. És a dir, s'intenta observar una relació entre la localització comercial i la de la població, per valorar de quina manera l'activitat econòmica ha actuat en el territori d'aquesta petita República. Per aquesta raó han estat elaborats un seguit de mapes de les distintes activitats

Nota

- En aquest sector es va construir el 27,38% del total edificat del territori, xifra que dobla àmpliament els altres sectors topogràfics, segons dades extretes del 1º Censimento Generale Edilizio del 30 de novembre del 1976.

Mapa 4: Establiments de venda al major a San Marino
Font: Censimento Generale del Commercio. 15 de juliol del 1975

comercials, segons els tipus de comerç que hi havia a San Marino, així com un mapa d'algunes de les activitats terciàries complementàries del comerç. Amb aquesta anàlisi hom podrà diferenciar quins són els punts d'abastiment de la població, i quins són els sectors que es veuen influenciats pel turisme en el desenvolupament del seu comerç.

Observant aquests mapes es troba una primera confirmació, a nivell general, de les hipòtesis plantejades en iniciar aquest article. Entre elles, cal recordar el paper que ha jugat l'autovia que uneix San Marino amb Rimini, així com l'atracció que ofereix la capital i el paper que segueix desenvolupant l'antic nucli comercial de Borgo Maggiore, a l'altra banda del Titano. En acabar l'article s'apuntaran també algunes conclusions a les que es pot arribar amb l'anàlisi efectuada, tot i recordant que es tracta d'un estudi només superficial d'algunes de les dades que ofereix el cens comercial del 1975. Cal ser conscient que les dades recollides en aquest cens són força valuoses per a una

anàlisi amb major profunditat, amb altres connotacions com poden ser les referents a la tipologia de les botigues, el nombre de treballadors o altres aspectes imprescindibles per a un coneixement més profund del comerç santmarinès.

La localització dels establiments comercials es representa en el mapa 3, on s'observa una distribució desigual en el territori. Alguns sectors topogràfics mostren una gran concentració, al contrari que d'altres, els quals tenen un nombre poc elevat d'establiments comercials. Entre els sectors que concentren un major nombre de botigues destaquen els de Dogana-Serravalle, Borgo Maggiore i, principalment, el de la capital. Aquests tres sectors conformen els veritables centres comercials del territori de la República, mentre que els sectors de Murata, Gualdicciolo, Domagnano i Fiorentino es mostren com a sectors secundaris pel que fa a aquesta concentració, molt allunyats dels primers. Per últim, cal destacar els sectors de Falciano, Fiorina, Cailungo, Ventoso, Acquaviva, Chiesanuova, Faetano i Montegiardino, com a sectors topogràfics que per la seva escassa dedicació al comerç contrasten amb l'activitat que desenvolupen els seus veïns. En aquests sectors el nombre d'establiments és poc important, tant pel que fa referència a la resta dels sectors com pels habitants que tenen. En aquest mapa apareix, doncs, la conformació d'un eix territorial en relació al comerç; eix que segueix d'una manera fidel l'assenyalat en parlar de la població. Cal destacar Gualdicciolo, sector allunyat d'aquest eix, però que ha assolit una importància considerable en el conjunt de San Marino, si més no com a centre secundari.

En la taula 1 poden observar-se els índexs que s'estableixen en relació al nombre d'habitants per establiment segons els diferents sectors topogràfics, on es pot advertir una gran diferència territorial.

Sector	Tipus de comerç	Nombre d'establiments	Habitants	Habitants per establiment
A. Falciano	4	7	517	73,8
B. Dogana-Serravalle	9	179	5 001	27,9
C. Fiorina	5	20	756	37,8
D. Domagnano	4	26	1 046	40,2
E. Cailungo	3	8	630	45,0
F. Ventoso	3	3	306	102,0
G. Gualdicciolo	8	21	635	30,2
H. Acquaviva	4	9	401	44,5
I. Borgo Maggiore	6	106	2 575	24,2
L. Città	6	420	3 328	7,9
M. Faetano	4	11	695	63,1
N. Murata	7	26	1 009	38,8
O. Fiorentino	5	29	1 172	40,4
P. Chiesanuova	3	8	554	69,2
Q. Montegiardino	4	9	524	58,2

Taula 1: Comerç per tipus, nombre d'establiments i habitants de cada sector topogràfic

(Foto: Lluís Mallarç)

L'oferta comercial de la capital de la República destaca considerablement per damunt els altres sectors topogràfics, amb una botiga per cada 7,9 hab. Per altra part, cal destacar també Borgo Maggiore, que apareix com el segon centre més abastit, Dogana-Serravalle i Gualdicciolo, com a centres secundaris si es té en compte la capital, i la diferència que s'estableix amb la resta dels sectors, principalment amb Ventoso, que apareix com el sector menys abastit. En conseqüència, pot reafirmar-se l'existència d'uns centres territorials que concentren la major part de l'activitat comercial, polaritzant el territori en tres o quatre centres sobre els quals gravita realment la resta dels sectors. Si les tendències, difícils de canviar a curt termini, es consoliden, d'aquí a uns anys potser es podrà parlar de tres o quatre sectors topogràfics, en lloc dels quinze que actualment divideixen el territori.

El mapa 4 mostra la distribució dels establiments que es dediquen al comerç al major, dividits en tres branques segons que els productes siguin alimentaris, no alimentaris i auxiliars, o industrials no alimentaris. En aquest mapa apareix amb més claredat la concentració d'establiments en uns sectors i la total inexistència en d'altres, així com la minsa presència (d'un a quatre establiments) en un tercer grup de sectors topogràfics. Entre els sectors que destaquen per una major presència dels establiments al major es troben els de Dogana-Serravalle, amb 21 establiments, i el de la capital, amb vint establiments, que queden configurats com els dos principals centres de distribució del país, mentre que el sector de Borgo és l'únic que concentra deu establiments, en un pas intermedi entre els anteriors i els que en tenen menys. Entre els sectors que tenen una minsa representació d'aquest tipus de comerç cal destacar els de Cailungo i Fiorentino, amb quatre establiments, que es converteixen d'aquesta manera en centres menors de distribució. També es poden citar els sectors de Fiorina i Murata, amb tres establiments cada un, que mantenen una relació de proximitat amb els principals centres de distribució. Per contra, els sectors de Chiesanuova i Ventoso només posseeixen un establiment d'aquestes característiques, amb escassa importància pel que fa al conjunt del territori, i els sectors d'Acquaviva, Cailungo, Faetano i Montegiardino no en tenen cap.

En analitzar l'activitat comercial dels establiments de venda al major s'observa com es produeixen alguns canvis considerables en el territori, malgrat que els dos centres principals segueixen mantenint la preeminència total sobre la resta. Així, a Dogana-Serravalle els establiments majoristes de productes alimentaris són una mica més de la meitat, la màxima concentració del territori estatal; pel que fa als productes industrials no alimentaris, destaca la capital. Per altra part, cal consi-

derar el sector de Borgo Maggiore, on també domina el comerç majorista de productes alimentaris, un centre que cal tenir en consideració en el conjunt del territori. En aquest sentit, la localització del comerç majorista ja configura una certa divisió funcional en el comerç santmarinès, on els sectors de Dogana-Serravalle, la capital de Borgo Maggiore es presenten com a capdavaners, mentre que els altres tenen una presència poc significativa, i un tercer grup no intervé en aquest comerç. Només Dogana i Serravalle posseeixen els tres tipus de productes de distribució al major, amb un clar predomini del sector alimentari i una relativa importància dels productes industrials no alimentaris. En aquest sentit el sector que reuneix aquestes dues localitats es configura com el principal centre de distribució del país, i segons les tendències observades es tracta d'un centre amb una major consolidació. Dels altres centres destaquen la capital, amb una més gran especialització en el comerç al major de productes industrials no alimentaris, que suposa més del 75% del total dels establiments, i Borgo Maggiore, que sembla que es fa ressò del seu passat comercial i mostra una especialització dels establiments de comerç al major en productes alimentaris, el 90% del total. Dels centres menors en la distribució de mercaderies cal destacar l'especialització, única en el comerç de productes industrials no alimentaris, que té Fiorentino, amb quatre establiments dedicats exclusivament a aquest tipus de producte, i el cas de Cailungo, amb tres dels quatre establiments que posseeix dedicats a la mateixa activitat. En aquest sentit cal destacar la importància relativa de Falciano, que amb un sol establiment dedicat al comerç al major de productes no alimentaris i auxiliars presenta el 33 % de tot el territori de la República.

Així, doncs, pel que fa als centres de distribució de productes, San Marino presenta unes grans desigualtats en el seu petit territori, en base a una concentració dels centres de distribució. Aquesta desigualtat, però, queda fàcilment compensada per la petitesa del territori nacional, que representa les dues tercers parts del de la ciutat de Barcelona. Aquesta desigualtat també s'observa en la localització del comerç al detall, on potser la diferenciació entre els diversos sectors del territori és menys compensada.

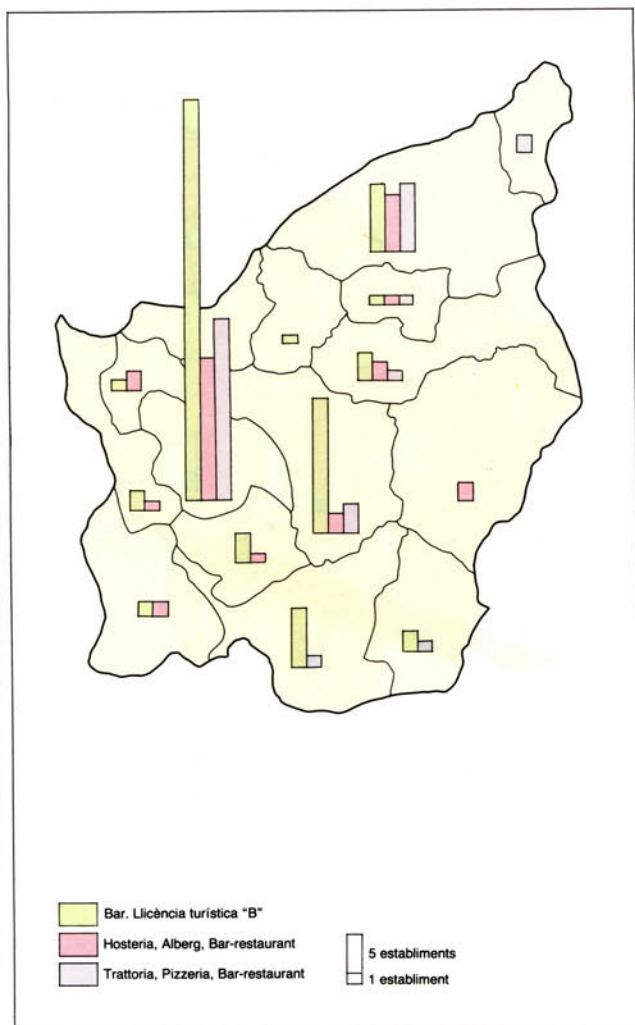
El comerç al detall

La localització del comerç al detall no sempre es correspon amb la distribució de la població. Seguint l'anàlisi de les llicències principals d'obertura dels establiments, hom observa unes desigualtats importants en el territori, amb uns índexs d'habitants per establiment que oscil·len entre els 114,7 hab. per establiment a la capital i els 116,3 a Dogana-Serravalle fins

serva en la *taula 2*, són precisament els mateixos que sobresurten com a centres principals de distribució al major. Entre ells, el de Città i el de Dogana-Serravalle són els que tenen un índex menor, seguits pel de Borgo Maggiore, i corresponen també als sectors on la població és més gran. La resta de sectors, on es troba una presència molt disminuïda dels diferents tipus d'establiment, mantenen una posició intermèdia o per sota de l'índex esmentat anteriorment. Cal assenyalar el cas del sector de Gualdicciolo, amb una mitjana de 127 habitants per establiment. En aquest sector destaca el fet que amb cinc establiments reuneix una diversitat considerable, ja que té quatre llicències diferents, una menys que Borgo, i dues menys que Dogana-Serravalle i Città. Aquest sector, que ja havia destacat pel que fa referència als establiments de venda al major, es manté com un petit centre comercial pel que fa als seus habitants, així com pel que fa als italians que hi van a comprar, i ofereix una espècie de contrapunt en el territori, que trenca la total preponderància dels tres centres principals. Cal destacar també la importància relativa del sector topogràfic de Domagnano, que s'estableix com una franja pont entre Serravalle i Borgo, o dels sectors de Murata i Fiorentino, que apareixen com una prolongació, cap al sud-est, de la concentració de la capital.

Pel que fa al comerç al detall no alimentari, ja es veia en el *mapa 3* el pes relatiu que té en el conjunt de les activitats comercials en el territori santmarinès, amb una presència considerable a gairebé tots els sectors, a excepció dels de Chiesanuova i, en certa manera, Faetano i Gualdicciolo, on la diversitat de tipus de comerç fa que baixi la seva importància. Per analitzar amb més deteniment aquest tipus de comerç hom ha seleccionat un seguit de llicències, set en total, que volen ser significatives del comerç al detall. La selecció s'ha fet una mica aleatòriament, en base a productes de consum personal (confecció i peces de vestir, complements personals), instruments per a la llar (mobles, articles per a la decoració i electrodomèstics, que a San Marino apareixen en la mateixa llicència que els instruments musicals) i una llicència significativa per ressaltar la importància d'un tipus d'establiment d'un sector concret: els establiments que gaudeixen d'una llicència turística, és a dir que estan destinats a un comerç força especialitzat.

Si el comerç al detall no alimentari és present a tot el territori, i amb una incidència especial per damunt la resta dels tipus de comerç, en el *mapa 6*, de localització d'una selecció de llicències, es comprova que, pel que fa a les llicències seleccionades, existeix una certa concentració en el territori, i degut a la poca presència en alguns sectors, hi ha una manca de varietat en els productes que s'ofereixen a la venda. En aquest sentit,

Mapa 7: Restauració i allotjament
Font: 1ª Censimento Generale del Commercio

en els sectors on el comerç al detall no alimentari té una menor incidència (*mapa 3*), entre les llicències seleccionades hi ha una manca de diversitat. Cal recordar que també en aquests sectors és on la població té un pes menys important en el conjunt del territori. Segons els resultats obtinguts, la localització d'aquests comerços influeix en el territori; es concentren en la capital, el sector de Dogana-Serravalle i el de Borgo Maggiore. En aquests sectors la quantitat i la varietat de les llicències seleccionades és significativa del que ofereixen com a centres de comerç d'importància nacional, principalment en els dos primers casos. Per altra banda, la llicència turística es concentra en la capital, amb una minsa presència en el sector de Borgo Maggiore, quatre establiments de 138, destacant la importància d'aquests dos nuclis com a localitats de concentració de l'atracció d'un cert turisme. El mapa ofereix, també, una visió diferent del comportament dels que podrien considerar-se com sectors secundaris; aquesta alteració, més que en el nombre d'establi-

Foto 4: Masses de turistes envaeixen als matins, els costeruts carrers de la Città, vitalitzant el seu comerç
(Foto: Lluís Mallart)

ments, pot ser observada en la diversificació dels comerços. En aquest sentit destaquen els sectors de Fiorina i Domagnano, i també Murata, amb una presència, respectivament, de quatre, tres i tres llicències. La resta dels sectors topogràfics té una escassa presència d'aquests tipus de comerç, tant en el nombre com en la diversificació de l'oferta. Aquesta situació es confirma en analitzar les dades del cens, o en observar una mostra major. El comportament d'aquests centres considerats menors no està en relació, en principi, amb el nombre d'habitants, i si es poguessin trobar relacions, caldria establir-les en funció de la proximitat dels dos centres principals del comerç santmarinès, establerts a tots els efectes. Cal destacar que el sector de Gualdicciolo, que fins ara s'havia presentat com un centre secundari amb un pes relativament significatiu en el conjunt del territori, en parlar del comerç al detall no alimentari perd la importància que té en altres activitats comercials, i es converteix en un nucli dependent dels que destaquen com a principals, a causa de la seva escassa activitat.

Amb l'anàlisi de les dades del comerç al detall dels sectors no alimentaris s'observa com es va configurant un petit eix central que abasta tota la República de

nord a sud. Entre els sectors de Dogana i Serravalle i els de la capital i Borgo apareix com un petit *pont* format pels sectors de Fiorina, Domagnano i Cailungo, i al sud de la capital observem una certa continuació en els sectors de Murata i Fiorentino, de manera que s'estableix una mena de línia que divideix el país d'est a oest. En aquest sentit, la capital esdevé el sector més important en el comerç, seguida del sector format per Dogana i Serravalle, mentre que el tercer lloc l'ocupa el sector de Borgo Maggiore. La resta dels sectors mantenen una presència poc activa i gens comparable amb la de la capital. Cal assenyalar, però, com algun sector participa escassament de l'activitat comercial. Hom pot destacar els de Ventoso i Chiesanuova, amb un sol establiment, i els d'Acquaviva, Montegiardino i Faetano, amb tres establiments. El pes d'aquests sectors en l'àmbit nacional és pràcticament imperceptible.

Pel que fa al comerç, hom pot veure com el mapa de San Marino es va transformant d'una manera substancial, principalment els centres secundaris. Mentre es conserven uns centres capitals que destaquen a tota mena de comerç, al major i al detall, els centres secundaris no són sempre els mateixos, ja que en uns tipus de comerç en destaquen uns que en altres tipus no

Sector	Habitants	Nombre d'establiments	Habitants per establiment
A. Falciano	517	2	258,5
B. Dogana i Serravalle	5 001	20	250,0
C. Fiorina	756	3	252,0
D. Domagnano	1 046	6	174,3
E. Cailungo	630	1	630,0
F. Ventoso	306	-	-
G. Gualdicciolo	635	3	211
H. Acquaviva	401	3	133,6
I. Borgo Maggiore	2 575	19	135,5
L. Città	3 328	76	43,7
M. Faetano	695	2	347,5
N. Murata	1 009	4	252,2
O. Fiorentina	1 172	7	167,4
P. Chiesanuova	554	3	184,6
Q. Montegiardino	524	2	262,0

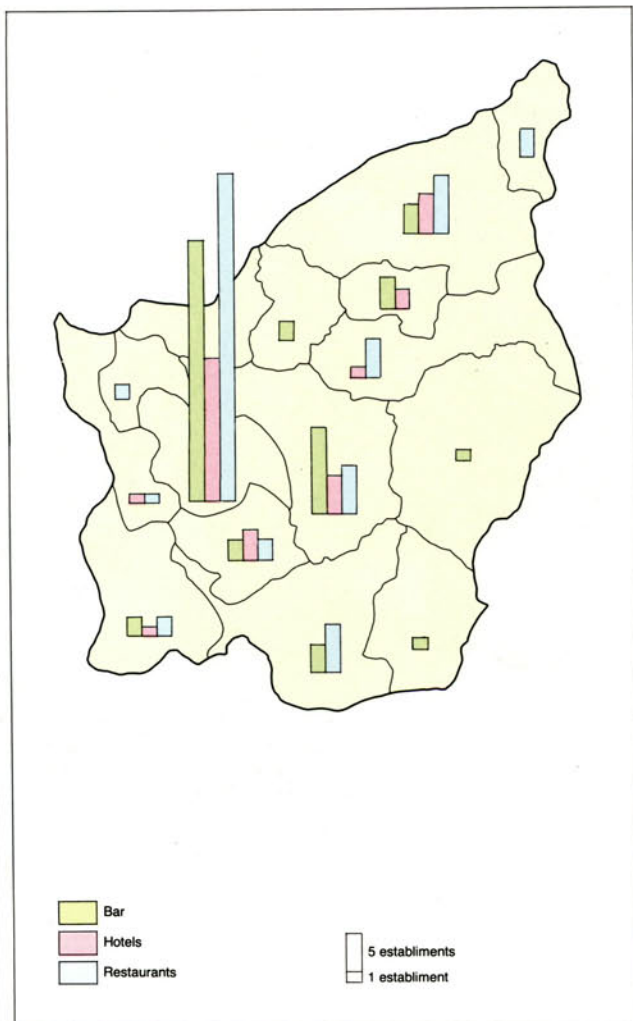
Taula 3: Índex de serveis de restauració i allotjament per sectors

tenen gens d'importància, o decauen en la importància relativa en relació al total del territori. Per altra part, els sectors que no presenten cap activitat o molt poca són sempre els mateixos, que resten al marge de la dinàmica comercial de San Marino, fet que obliga els seus habitants a adquirir els productes per satisfer les seves necessitats fora del sector on viuen. En aquest cas es pot parlar de l'existència d'uns centres que afecten tot el territori, i d'una perifèria que gravita al seu entorn. La principal via d'unió entre els dos centres és l'autovia de San Marino a Rimini, que a més és la utilitzada per l'entrada dels turistes, als quals es dedica una part important del comerç de la capital.

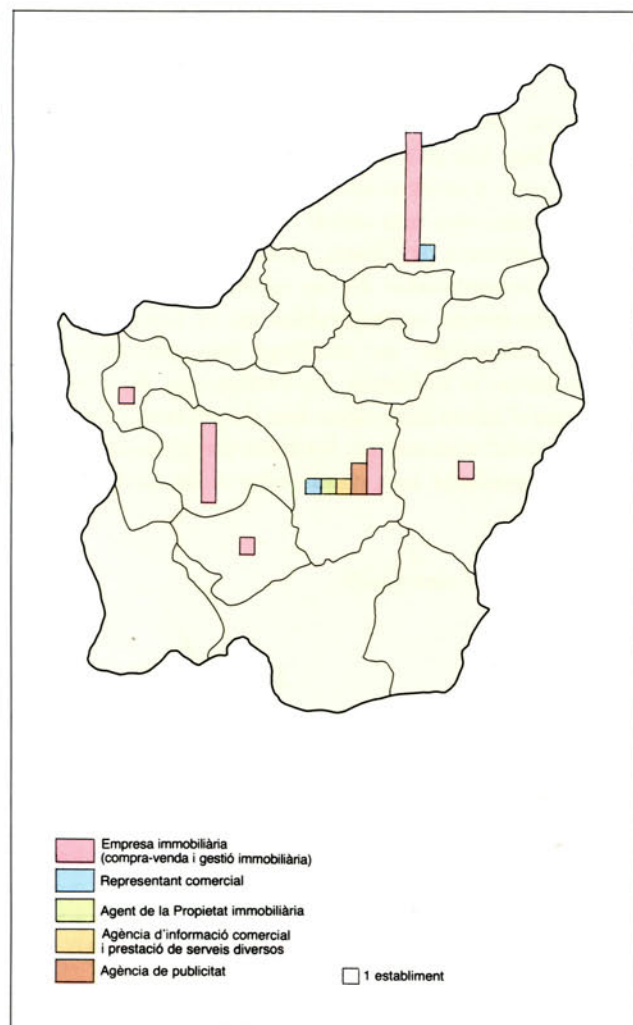
Serveis de restauració i allotjament

En el mapa 7 s'observa la localització dels centres de restauració i allotjament en les diferents varietats. En aquesta ocasió el centre principal, com passa en les activitats comercials al detall no alimentàries, és la capital, quedant molt per sobre de centres com Dogana i Serravalle i el mateix Borgo. A continuació, s'estableix una tercera categoria de sectors amb una presència considerable en el conjunt del territori, i un darrer grup de sectors topogràfics que tenen una presència molt escassa o no en tenen cap. Malgrat que aquesta activitat es troba repartida a quasi tot el territori, en alguns sectors no hi trobem hotels ni cap servei d'allotjament per a la població itinerant. En aquest sentit destaca el sector de Ventoso, on no es troba cap establiment d'aquestes activitats, com també destaca Cailungo, on només n'hi ha un. Per tant, cal considerar l'existència d'uns sectors que concentren la major part d'una activitat estretament relacionada amb el turisme.

Els centres de major concentració de serveis són precisament els de la capital, Borgo Maggiore i Dogana-Serravalle, on arriben els turistes estrangers.

Mapa 8: Restauració i allotjament.
Font: Guia telefònica 1988

És en aquests llocs on es troba el major nombre de centres d'allotjament, mentre que en altres sectors del territori no n'hi ha, o són escassos. Gràcies a aquest mapa hom pot entendre el pes que tenen alguns sectors en l'acollida dels visitants de San Marino. Mentre que a la capital els turistes són una munió, en temps de vacances estivals per exemple, en altres llocs del territori els efectes d'aquestes onades de gent no són perceptibles, ni per la seva presència ni per la localització de les activitats de serveis relacionades amb ells. En la taula 3 s'observa, però, que els índexs no corresponen del tot a la realitat, ja que en considerar tots els establiments relacionats amb aquestes activitats, sectors que tenen un nombre elevat d'habitants presenten un índex molt baix en relació a altres sectors on un restaurant o un bar fan pujar l'índex. Aquest és el cas de Dogana-Serravalle, on es troba la segona concentració més important d'establiments, però presenta un índex molt baix, 250, a causa de la gran concentració de població. Cal assenyalar que en aquest sector es con-

Mapa 9: Activitat auxiliar del comerç

centren set establiments d'allotjament de persones, mentre que en el sector de Domagnano, per exemple, només hi ha dos locals per a l'allotjament i l'índex puja fins a 174,3.

En general, es pot tornar a establir la presència d'un eix que divideix el territori entre l'est i l'oest. Aquest eix concentra el major nombre d'establiments dedicats a l'atenció del turisme, fins a la capital, on la concentració és impressionant.

La concentració d'aquests serveis en aquests sectors es manté al llarg del darrer decenni, tal i com es mostra en el mapa 8, realitzat a partir de la guia telefònica de l'any 1987. Cal especificar que la guia telefònica no és la font més adient per a realitzar aquest treball, però ha semblat que les seves informacions poden ser útils per a observar, encara que no sigui del tot fiable, l'evolució que s'estableix en el territori. En aquest mapa trobem que el mateix eix de nord a sud traçat anteriorment s'ha refermat, tant pel que fa al servei als habitants de San Marino, com pel que fa als turistes,

essent la capital on es manté la gran concentració de serveis per al turisme.

Serveis auxiliars del comerç

En darrer lloc, es presenta la localització dels serveis al comerç com una de les activitats terciàries més directament relacionades amb el desenvolupament de les activitats comercials. El mapa 9 ofereix una idea de la concentració i de l'escassa presència d'aquest tipus de serveis en el territori santmarinès. En aquesta anàlisi no s'hi inclouen les oficines bancàries, que es consideren com de serveis a tota la població i no només al comerç, que és el que aquí interessa. En la concentració que apareix al mapa s'observa com Borgo Maggiore és l'únic que té una varietat en aquests tipus de serveis, amb una representació de cadascuna de les possibilitats que relaciona el cens. Quant al nombre d'establiments, destaca el sector de Dogana-Serravalle, amb nou, el mateix Borgo Maggiore, amb vuit, i la capital, amb cinc establiments dedicats a la compra-venda i gestió immobiliària. En aquest sentit, no ha d'estranyar que la concentració aparegui en els mateixos sectors que esdevenen centres comercials del territori de San Marino, a causa de l'estreta relació d'aquest tipus d'activitats amb el comerç. Per altra banda, s'observa un escàs desenvolupament d'aquests serveis en una proporció que a priori es presenta ínfima, degut a la importància del comerç santmarinès. Aquest fet, i la seva ubicació, refermen la idea d'uns sectors capdavanters que actuen com a centres de tota l'activitat comercial del país, destacant els uns per damunt dels altres segons sigui l'activitat comercial que s'observi. En aquest sentit només varien uns punts de concentració, que en alguns casos és major a Dogana i Serravalle, i en altres a la capital, o a Borgo Maggiore. L'interès principal es pot centrar en l'observació dels que podríem anomenar centres secundaris, que en certes ocasions augmenten el seu paper i en d'altres la seva activitat no és ni significativa.

Conclusions

La localització de les activitats comercials de San Marino permet entendre una part de les funcions que es desenvolupen en el territori. L'existència de sectors que experimenten una gran concentració comercial, al costat d'altres que participen escassament d'aquesta activitat, ens permet observar dues qüestions diferents. Per un costat, destaca la funció comercial i turística d'alguns punts del territori, i una certa relació entre el comerç i les zones més poblades. En aquest sentit destaquen els sectors de Dogana-Serravalle, Borgo Maggiore i la capital, que actuen com a centres principals de la distribució comercial i com a centres dinàmics en el territori, almenys pel que fa a aquestes

activitats. Al seu costat apareixen altres sectors que actuen com a secundaris, dedicats a l'abastiment de la població, principalment autòctona, i que en ocasions destaquen en algun tipus d'activitat comercial, mantenint-se, però, com a petits centres en el conjunt de les activitats comercials. Aquest podria ser el cas de Gualdicciolo o de Fiorentino, entre d'altres. Cal observar com s'estableix una relació entre els principals centres d'abastiment i el nombre d'habitants en aquests sectors, relació que no sempre es manté pel que fa als sectors que hem qualificat com a centres secundaris.

Per altra banda, la quantitat de comerços no estableix necessàriament una qualitat en el desenvolupament de l'oferta. L'escassa especialització, la manca de grans centres comercials i la gran promoció del comerç de tipus turístic no sembla crear una dinàmica suficient que afavoreixi l'increment del turisme, al qual el comerç podria oferir un complement important en la seva visita a aquesta petita República. Si el comerç santmarinès és important, almenys en alguns punts del territori, com la capital, sembla que hauria d'oferir un atractiu fonamental en una major especialització i qualificació de l'oferta. En aquest sentit, les paraules de Pier Paolo Guardigli són contundents en afirmar que: *l'indiscussa vocazione turistica della Repubblica di San Marino deve trovare forme di riconversione e riqualificazione dell'offerta per tenere vivo l'interesse e la curiosità dei potenziali (e dei reali) visitatori, vincendo le ingiustificate resistenze che spesso oppongono le categorie dei commercianti le quali, pur avvedendosi del lento decrescere del flusso turistico, si ostinano a darne le cause alle carenze delle sovrastrutture anziché alla spesso dubbia qualità delle offerte* (GUARDIGLI, 1988; pàg. 59).

Per últim, cal assenyalar que l'anàlisi de la localització comercial de San Marino ofereix una aproxima-

ció al coneixement de la dinàmica interna del seu territori que es podria aprofundir amb una anàlisi més extensa d'altres elements que configuren la realitat territorial. Malgrat l'aparent existència de dos grans zones a San Marino, una la dels turistes, l'altra la que segueix unes pautes pròpies de desenvolupament, San Marino conforma una unitat territorial en la dinàmica socio-econòmica de l'Estat. Així, doncs, es pot parlar de complementarietat en un territori que si bé presenta diferències considerables en la repartició dels serveis comercials, en analitzar més profundament l'agricultura, la indústria, les evolucions de la població, entre d'altres fenòmens, han de permetre entendre l'espai estatal com un tot, formant un exemple del que es pot considerar una ciutat-estat a les acaballes del segle XX.

Data de recepció de l'original: 06.89

Jordi Domingo i Coll

Llicenciat en Geografia

Col·laborador del Departament de Geografia Humana
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- CENTRO ELABORAZIONE DATI E STATISTICA: *Annuario Statistico. 1981-1984-Demografiche*. República de San Marino.
- GUARDIGLI, P.P.: "Ambiente, insediamenti, agricoltura e industria fra XVIII e XX secolo. Brevi note di storia economica sammarinese", a *Studi Sammarinesi di Scienze, Arte e Lettere*. 1988. República de San Marino, 1988.
- UFFICIO STATALE DI STATISTICA: *1° Censimento Generale del Commercio*, 15 de juliol del 1975. San Marino, 1978, 2 volums.
- UFFICIO STATALE DI STATISTICA: *1° Censimento Generale Edilizio*, 30 de novembre de 1976. San Marino, 1978, 2 volums.
- UFFICIO STATALE DI STATISTICA: *5° Censimento Generale della Popolazione*, 30 de novembre del 1976. San Marino, 1979.